

A JELENKOR JÉZUSA

IRTA

GÁLFI LŐRINC

UNITÁRIUS TEOL. AKAD. TANÁR.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.

CLUJ—KOLOZSVÁR

1926.

A JELENKOR JÉZUSA.

A keresztény teológiának legnagyobb fontosságú kérdése az elmúlt néhány évtized alatt az volt, hogy milyen viszonyban áll az a názáreti ember, akit Jézusnak neveztek, aki ezelőtt tizenkilenc százesztendővel élt, és akit Pontius Pilatus római helytartó Jéruzsálemben keresztre feszítettett, a keresztény egyház Krisztusával, akit az egyház zsinatai a vallásos imádás tárgyává, az istenség második személyévé tettek. A kérdés semmiesetre sem új, hanem mondhatjuk, hogy állandó volt a Jézus tanítványainak idejétől mostanig, és megmarad az kérdésnek még a jövő évszázadok számára is, amíg a hit és tudás egymással harcban állanak, és a harmadik nagy hatalom, a szeretet, ennek a két birodalomnak a határait végérvényesen el nem választja. A húszadik század első negyede e kérdéssel annyit foglalkozott, hogy e tekintetben csak a negyedik keresztény századot lehet vele összehasonlítani. Egész könyvtárt kitevő irodalom állott elő az új században e kérdés körül, és

az napjainkban is folyton gyarapodik, anélkül hogy a fennálló óriási elletéteket el tudná enyészteni.

A vita anyagát természetesen már a tizenkilencedik század tudományos teológiai munkája készítette elő, amelynek a felújult vita csak elkerülhetlen corollárium. A múlt század teologusai élükön a német Strauss Dáviddal már a század első felében kétségtelenül megállapították, hogy azok a leírások, amelyeket az újtestamentumban megtalálunk, nem mind hiteles történelmi adatok, hanem vannak közöttük költött részek is, amelyeket az újtestamenti írók műveikben felhasználtak, és a Jézus személyével összekötöttek. Ilyenek a szűztől való születés, a Jézus megkereszteltetése, a galamb rászállása, a mennyei hang, a Keresztelő János története, a Jézus istenfiusága, feltámadása, a mágusok látogatása, Jézus látogatása a jeruzsálemi templomban, a csodák s még sok egyéb. Ezek tanulmányozására legajánlatosabb művek: a német Strauss Dávid: Jézus élete, a francia Loisy: A synoptikus evangéliumok és az angol Conybeare: Myth, Magic and Morals című művek.

Dr. Pfeiderer Ottó, a berlini egyetemnek már csak néhai nagynevű tanára, azt állította, hogy a tizenkilencedik század tudó-

mányos teológiájának nagy és maradandó érdeme, hogy megtanulta a különbséget a hit Krisztusa és a történelem ember Jézusa között, két különálló valóság között, amelyeket az egyház dogmája azonosított volt. Szerinte a gondos és fáradságos kutatás kimutatta, hogy miképen alakult ki fokozatosan az istenember dogmája a különböző eredetű vallásos eszméknek és a korai egyháznak a Mester életére vonatkozó visszaemlékezései összevegyítése útján. Végeredményül megállapítja, hogy a kereszténység nem a történelmi valóság, hanem a mythologia birodalmába tartozik, s azt más mythoszokkal és legendákkal kapcsolatban kell tanulmányozni, mint amelyeknek a kereszténység jellemző alkotóelemei legtöbbször köszönheti. Pfeiderer tehát már félremagyarázhatatlanul jelzi, hogy a való, a történelem, a tény, a Jézus élete és tanításai egészen más dolgok, mint a hit, a költészet, a mythosz, a legenda, az egyház Krisztusa, és a személyével kapcsolatos csodák és várakozások, vagy dogmai meghatározások.

Amikor a jelenkor Jézusáról akarok tehát beszélni, semmiképpen sem akarok itt teológiai vitát megindítani. Inkább csak arra törekszem, hogy azoknak, akiket a kérdés érdekel, lelke elé állítsam a kér-

dést és tisztábbá tegyem a bonyolódott és zavaros fogalmakat, amelyek ezt a kérdést illetően lépten-nyomon jelentkeznek nemcsak a keresztény hívők seregében, hanem a lelkesek, sőt a hittudósok között is.

Éppen ez a zavar idézte elő azt a nagy vitát is, amely erről a kérdéstről e század első évtizedében megindult, s amelyhez a művelt világ teologusainak nagy száma hozzájárult. 1909-ben egy angol lelkész írt egy értekezést, amelynek címe volt: *Jézus-e vagy Krisztus? Felhívás következetességre*. Ebben kimutatta, hogy a két nevet — *Jézus és Krisztus* — minden egyházi és teológiai felfogás hirdetői minden következetesség nélkül felváltva használják; a történeti Jézusnak olyanokat tulajdonítanak, amik csak a hit Krisztusát illetik meg, és viszont a hit Krisztusát, az eszményt, aki sohasem élt, azonosítják és így tárgyi valósággá teszik az ember Jézusban. Így Jézus az irodalom legmagasztosabb eszménye, a bölcsészet legfőbb személyisége, a vallás sarkalatos feltétele, minden népek legfőbb vágya, az emberiség koronája és lényege, a világ idvezítője lesz. Viszont a Krisztus, akiben az egyház meghatározása szerint az istenség teljessége testben jelent meg és igaz istenből való igaz isten, a nyától születik, menekül

Herodes elől, nincs hova az ő fejét lehajtsa, imádkozik és végül keresztthalált szenved. Szerző szerint már ezek is igazolják azt a komoly elégedetlenséget, amelyet a modern ember érez az újtestamentum kérdésével kapcsolatban. De továbbmenve, annak a személynek a mennybenmenetele után, aki azért jött, hogy kijelentse az Atyát, hogy új igazságot adjon és örökreszóló erkölcsi rendet teremtsen, életéről, a világ, sőt az alakuló egyház is egy-két nemzedék életén át hallgat, s a Jézus életéből és tanításaiból a páli irodalom is csak az úrvacsora szereztetéséről emlékezik meg. Még nagyobb nehézségeket támaszt a kérdés körül a modern világ kibővült látóköre. Így pl. minden tudósítás szerint Jézus az ő korának műveltségi síkján állva kortársaival együtt hitte, hogy a gonosz lelkek megszállják az emberi szervezetet s abban testi eltolódásokat idéznek elő. Ezeknek a kiűzését ő maga is oly hatásosan gyakorolta, hogy az ördögűzést a keresztény egyház még napjainkban is megtartja és gyakorolja, ami a modern elme előtt igen feltűnő dolog. Még feltűnőbb dolog, hogy még ma is ismétljük minden megnyíló sír oldalán azokat a szavakat, amelyeket megírtak az apostolok korában, amikor az emberek hittek

a világ végének közeli eljövételében, s amely hitet a történelem hosszú századai megcáfoltak. Hitte és hihette-e Jézus, a megtesült isten, ezt úgy, amint az újtestamentum írói róla állítják? A modern társadalom is halad a maga útján, és sok esetben a Jézus mondásainak mellőzésével, sőt azokkal ellentétes irányban. Az alamizsnálkodást, amit Jézus ajánlott, a társadalmi igazság bukásának tekinti. A gonosznak való ellentemállást és a nem-esküvést, amiket Jézus állítólag parancsolt, a kereszténység figyelemre sem méltatja, hanem pápák és püspökök esküsznek és eskettetnek és háborukat viseltek. A modern társadalom jogot ad a nőnek is az elválásra, míg Jézus ezt az ő korának felfogása szerint csak a férfinak adta meg. Jézus azt mondta, hogy ne aggodalmaskodjatok a holnap felől, a keresztény társadalom pedig minden úton gondoskodik a jövőről biztosító intézetekkel, állami és egyházi költségvetésekkel. Még több nehézség merül fel a gondolkodás, a tudás és logika mezején. Ha pl. Jézus nem tudta, hogy az ördög vagy gonosz lelkek megszállásáról kortársainak hite tévedés, akkor az ő tudása is hiányos volt; ha pedig tudta, hogy e hit téves, az ő belenyugvása a közhitbe még feltűnőbb lesz az ő ér-

telmi hiányánál is. Ha Jézus úgy tud, mint Isten, és úgy beszél, mint ember, akkor az ő beszéde nem hű az ő tudásához, és folytonos megtévesztő folyamat áll elő, ha ő úgy beszél, mint ember, mint amilyennek látszik, és nem úgy mint isten, mint ami. Mit gondoljunk egy istenről, aki az ördögüzést gyakorolta? Ha nem tudta, hogy ez a kornak egy tévedése, akkor tudása volt korlátolt. És mit gondoljunk egy korlátolt tudású istenről? Ha pedig tudta, akkor már erkölcsileg korlátolt, mert megengedte és tűrte, hogy az emberek higgyék azt, ami nem volt igaz, sőt mint isten, még azt is tudta, hogy az ő példáját az emberek ezeréveken át fogják gyakorolni. „Valódi embernél ez az erkölcsi korlátoltság bűn volna. Másképpen áll-e ez a dolog egy olyan személynél, kiről azt állítják, hogy isten?” kérdi a szerző. Így minden egyház és gondolkozási irány nehézségekkel küzd a Jézus Krisztus fogalmával. Jézus korlátolja és helyhez köti Krisztust; Krisztus megsemmisíti Jézust. Végül a szerző kijelenti, hogy nem tudja, hogy milyen egy nemtökéletes isten, vagyis a „kenosis” elmélet Krisztusa, amely elmélet a végtelen és mindentudó istent korlátok közé szorítja. Mert akik azonosítják Jézust a Krisztussal, a mindenható istent teszik

korlátolt hatalmúvá, a mindentudót hiányostudásúvá, és a végtelenjóságot olyanná, aki az ő tudását nem hajlandó az emberek számára is tudássá tenni.

Ez a röviden ismertetett értekezés nagy érdeklődést keltett fel a teologusok között az ó- és az újvilágban egyaránt. Még az első évben, 1909-ben, tizenhét tekintélyes teologus, püspökök és különböző országok egyetemének tanárai szólottak a kérdéshez, de azt megoldani nem tudták. Hitük szerint egyik a történelem Jézusának, a másik a hit Krisztusának tulajdonított nagyobb fontosságot, és az ellenkező felfogást lekicsinyelte és értéktelennek tüntette fel. S a vita, amelyet a háboru évei mérsékeltek, ma is folyik tovább a kérdés körül.

Ugyanez a kérdés foglalkoztatta a németországi teologusokat és foglalkoztatja még ma is, csak más név alatt. Itt nem az a kérdés, hogy *Jézus-e vagy Krisztus?*, hanem az, hogy *Jézus-e, vagy Pál?* Már némely előkészítő munkások, mint a gieseni Gunkel Hermann és a zürichi Meyer Arnold nyíltan állították, hogy a különbség a történelmi Jézus és a hit Krisztusa között a Pál apostol tanítása alapján állott elő. Ők azt állítják, hogy a Pál befolyása káros hatású volt, s ha a synoptikus evan-

geliumok nem tartották volna fenn a bennük levő áldásos történelmi erőt, a kereszténység már régen elvesztette volna a maga befolyását.

Ennek a felfogásnak a hívei közé tartozik a bresloui Wrede Wilhelm, akinek *Paul* című kis munkája korszakot alkotó ebben a kérdésben. Ő azt állítja, hogy Pál apostolnak a Krisztusról alkotott felfogása és így arról szóló tanításai, nem a Jézus személyétől származtak. Pál már hitt egy mennyei lényben, egy isteni Krisztusban, mielőtt a Jézus követője lett volna. Amikor az ő damaszkusi útján Jézus megjelent előtte feltámadása fénylő dicsőségében, Pál azonnal reáruházta azokat a fogalmakat, amelyek benne a mennyei isteni lényről megvoltak, t. i. az időelőttiiséget és a világ teremtésében való szereplést. Így Wrede szerint a Pál Krisztusa egészen mythoszi eredetű. „Azt a tant — mondja ő, — amelynek mélysége milliók szívét ruházta fel a legjobbakkal, ami fölött rendelkeznek . . . , azt a hitet, amely a jó és komoly emberek ezreit meg ezreit vigasztalja és megnyugtatja ma is; egy hitformát, amely az isteni szeretet és kegyelem, meg az emberi bűnösség gondolatának leghatalmasabb kifejezését adta, a legnagyobb tisztelettel kezeljük . . . ; de

annak a gondolatnak, hogy egy isteni lény elhagyja a mennyet, magára emberi alakot ölt és azután meghal, hogy ismét az égbe emelkedjék, lényegében szükségszerűleg mythológiának kell lennie." (Paul 104. l.)

E szerint a felfogás szerint Pál nem követője és teológiai magyarázója a történeti Jézusnak, hanem ő a megteremtője annak a keresztény teológiának, amelyre a Jézus életének nem volt befolyása. Pál vezette be azokat az eszméket, amelyeknek befolyása legnagyobb volt a keresztény egyházban egészen a mi napjainkig. Ő tehát a kereszténységnek egy második megalapítója, aki annak új alakot adott. Wrede szerint a jelen vallási és teológiai harcának a legfőbb kérdése: *Jézus-e vagy Pál?* Pál volt az, aki a kereszténységet a megváltás vallásává tette. Ő volt az, aki alapjává az üdv hármasság tényét, a Krisztus megtestesülését, halálát és feltámadását tette; és az egyháztörténelem nagy alakjai, mint Tertulianus, Origenes, Athanasius, Augustinus, Anselm, Luther, Kálvin és Zinzendorf, a Jézus tanításai és történeti személyisége alapján nem érthetők meg; az ők kereszténységéhez a kulcs Pál. Így Pálnak sokkal erősebb, de nem jobb befolyása volt a kereszténységre, mint Jézusnak; és a történelem hosszú folya-

matában Pál egészen háttérbe szorította azt a nagy személyiséget, akit ő csak szolgálni akart. Wrede azt állítja, hogy annak, amit mi Jézusban értékelünk, az apostol gondolatában semmi része nem volt. A Pál krisztustanában a Jézus vallásos hódolata, az ő erkölcsi fensége, az ő tisztasága és kegyessége, szolgálatai a nép között, az ő prófétai magaviselete, földi életének valláserkölcsei tartalma éppen semmit sem jelentenek. Azokról pedig, ami Pálnak minden volt, Jézus nem tudott semmit.

Ismertetni az egész vitát, amelyet Wredenek ez a kis munkája Németországban megindított, nem lehet mostani célom. Ennek tanulmányozására legajánlatosabb művek: *Feine, Jesus Christus und Paulus; Clemen, Paulus; Weinel és Wrede Pálról* írott munkái és *J. Wels, Paul and Jesus.*

Ennek a komoly teológiai vitának túlhajtásaként tekinthető és tekintendő az a már kevésbé komolynak nevezhető teológiai iskola, amely a német teológiai irodalomban az utolsó évtizedek alatt legnagyobb helyet foglalt el, s amely Jézusnak a földi életét nem csak kétségbevonja, hanem egyenesen tagadja is. Ennek a teljesen mythológiai iskolának főbb képviselői a következők:

a) *Jensen P.*, bresloui tanár, egy híres assyrológus. Azt állítja, hogy az újtestamentumi történet legnagyobb része csak egy zsidó alakja a babyloni Gilgames-eposznak, egy költeménynek, amely állítólag már kétezer esztendővel a keresztény időszámítás előtt megvolt, s amely Gilgamesnek, Erech királynak és az ő barátjának, Eabaminak, a viselt dolgait írja le. Szerinte ebben az eposzban van az alapja az ótestamentum nagy részének, és az újtestamentum főbb jellemei, mint Jézus, János a Zebedeus fia, Keresztelő János, Lázár, szintén ez eposznak a jellemei. Keresztelő János pl. az eposznak az az alakja, amely az ótestamentumban Ilyés, Sámson és Sámuel, akik aszkéta életet éltek, és mint Keresztelő János, nem ittak bort. Jézus csak az ótestamentumi Jozsue alakja, aki az ótestamentumban mindig a régi eposz hőse helyett, Gilgames helyett áll. A Jézus életének jelenetei az eposz egyes eseményeinek ismétlései. A Jézus megkeresztelkedése, a pusztába való menekülés, a tizenkét tanítvány kiküldése, az ötezer megvendégelése, Jézus meghitt viszonya Jánossal, a disznócsorda megsemmisítése, az átváltozás, a kínszenvedés és feltámadás, mind ilyen párhuzamos történet. Jensen az ő elméletét korszakot-

alkotó felfedezésnek tekinti, és így az egész újtestamentumot kénytelen félretenni, mint történelg értéktelent. Jézus nála csak mythologiai lény, ki sohasem élt, valamint Pál apostol is. A páli leveleket hamisítványoknak itéli, s a Cselekedetek könyvének elbeszéléseit olyanoknak, amelyeknek nincs történelgi alapjuk. Jensen az ő elméletét két művében fejti ki. Az egyiknek címe: *Das Gilgameschepos in der Weltliteratur* 1905; a másiké *Moses, Jesus und Paulus* 1910. Ez utóbbiban azt igyekszik bizonyítani, hogy Mózes, Jézus és Pál csak változatai a babyloniai istenembernek, Gilgamesnek.

b) Ez iskola második képviselője a szintén híres bresloui tudós *Kalthof A.*, aki 1903-ban „Das Christus-problem“, és 1904-ben „Die Entstehung des Christentums“ című munkáiban egész más alapon jut a mythologiai felfogáshoz, mint Jensen. Szerinte a Krisztus képe főbb jellemvonásában készen volt, mielőtt az evangeliumokból csak egyetlen betű is meg lett volna írva. A bölcsészet megteremtette egy egyetemes világfelfogás vázlatát, amelybe belehelyezték a Krisztus képét. Róma társadalmi viszonyai készen szolgáltatták az anyagot a kereszténység felépítéséhez, és a birodalom vallásos társulataiban megvoltak azok a

szervező erők, amelyek a kor kivánalmait a keresztény gyülekezetek tényleges létrehozásával egyesítették. Kalthof tehát a kereszténység eredetét tisztán társadalmi okokra vezeti vissza a történeti Jézus személyének és befolyásának teljes mellőzésével. Megengedi, hogy a sok ezer között, akiket az evangéliumok idejében keresztrefeszítettek, lehetett egy Jézus is, aki vértanui életét a profétai kegyesség szellemében végezte be, de hozzáteszi, hogy egy ilyen személyhez semmi valódi fontosságot nem fűzhetünk a keresztény vallás előállításának magyarázásánál. A Krisztus az evangéliumokban egyszerűen a vallási közös öntudat megszemélyesítése, és a kortársadalmi életéből ki lehet mutatni azokat a tényezőket, melyek ezt a megszemélyesítést létrehozták. Így Krisztus Kathofnál is költött személy, melyet a kor társadalmi erői szültek, de a valóságban nem létezett. Kalthof elmélete tehát abban különbözik a teológiai felfogástól, hogy az okot annak tekinti, amit a teológia okozatnak tart. A szabadelvű teológia felfogásával azonban nem áll éles ellentétben, mert az ember Jézus, de nem a mennyei Krisztus, mindenesetre a múlt hagyományainak és az ő társadalma hitének és gondolkodásának hatása alatt lehetett azzá, ami volt.

c) A mythologiai iskola kezdeményezője Amerikában *Smith W. B.* nevű tanár, aki könyvet írt a *Kereszténységelőtti Jézus* címen (Pre-Christian Jesus), amelyben azt igyekszik kimutatni, hogy a kereszténység ideje előtt már nagyon el volt terjedve egy isteni Jézusnak a tisztelete. Ezt a könyvet Németországban is kiadták német fordításban, s bizonyítékait felhasználta és kibővítette a német *Drews Arthur*, akiről később lesz szó.

d) Angliában ez iskola legnagyobb képviselője *Robertson G. M.* szintén nem teologus, hanem államférfi. Ide vonatkozó legfontosabb műve a *Pogány Krisztusok* című (Pagan Christs), melyben azt állítja, hogy a keresztény korszakban egy vallási kultusz merült fel, amely összefüggésben lehet azzal a történelmi személlyel, akit mintegy száz esztendővel Heródes halála előtt megköveztek és felakasztottak Lyddában a husvét előestéjén *Janneus* uralkodása idejében. Ez a személy *Jezus ben Pandira*, vagyis a *Pandira* fia volt, akiről a *Talmud* is tud. De a *Jézus* név már azelőtt is nagyon régen a vallásos kultusz tárgya volt a héberek és arabok között, összeköttetésben a *Hexateuch Szabadító-Messiásával*, *Jozsuéval*, aki szintén nem volt történeti személy, hanem egy napisten,

mint Mózes és Sámson, akiket később szintén emberi alakokká tettek. Ez a Jézus vagy Jozsua a perzsa hagyomány szerint a Miriam vagyis Mária fia volt. A Robertson állításai közül tán legérdekesebb az, hogy ő az evangéliumok leírásait a Jézus kinszenvedéseiről és feltámadásáról egy *mysteriumi színjáték* utánzatainak tartja, amely színjáték állítólag igen nagy szerepet játszott Görögország, Egyiptom és Syria vallásaiban, s amelyben a szenvedő és meghaló istenek és istennők voltak a főalakok. A Robertson állításai szerint az evangéliumokban egészen tisztán látszik a figyelmes olvasó előtt a drámai megjelenítés az utolsó vacsorának, az elárulásnak, a kínzásnak, az elítélésnek és a megfeszítésnek a jeleneteiben. A cselekvények összehozása egyetlen éjszakára csak úgy érthető meg, ha feltételezzük, hogy egy átírt drámai darabot olvasunk, amelynek másik példányát is megtaláljuk a későbbi *Pilátus Cselekedetei* című munkában.

e) Az iskola legbuzgóbb híve Németországban Drews Arthur karlsruhei tanár, aki a Krisztusmythosról 1910-ben írt egy művet. Ő a Robertson nyomdokain halad, de új részleteket is ad és állítja, hogy a Pál apostol tanítása nem egyéb, mint szellemiesített Adonis kultusz, amely a syriai

Antiochiában, ahol a kereszténység a Cselekedetek könyve szerint is először jelent meg, szokásban volt. Szerinte Pál apostol sohasem hirdette az ember Jézust, hanem csak a mennyei és lelki Krisztust, amely fogalom a pogányoknál semmi nehézséget nem okozott, és nem volt semmi szüksége bizonyítékokra az ember Jézus részéről, hogy tanítását a lelki Krisztusról megerősítse. Pál tehát az önmagát feláldozó isten régi eszméjét csak új környezetbe helyezte, de a történeti Jézusról semmit sem tudott. Számára a Krisztus csak egy allegorikus és symbolikus személy, mint amilyenek voltak a pogány istenségek. Ő nem azért tette a Krisztust a megváltás közbenjárójává, mert a történeti Jézusnak nagy tisztelője és becsülője volt, hanem azért, mert Jézusról nem is tudott. Nevetséges arra még gondolni is Drews szerint, hogy egy olyan ember, mint Pál, oly rémítő nagy fogalmakat kötött volna össze egy földi emberrel, mint amilyeneket tényleg összekötött a Krisztussal. Ezek szerint Krisztusnak az élete és halála a Pál számára nem egy embernek erkölcsi teljesítményei, s általában nem is történeti tények, hanem történelemfölötti tények az érzékfölötti világban. A Drews megítélése szerint a Jézusnak tulajdonított tanításokban semmi új

nincs, s Jézust a „tizenkettő“ teremttette, kik a maguk helyzetét akarták ezzel erősíteni Pál ellen. Ők állították, hogy „igazi“ apostol csak az lehet, aki személyesen látta és hallotta Jézust, akit ebből a célból találtak fel. Ez a Jézus tehát csak mez, amelybe a zsidó társadalom metafizikai eszméit, vallásos reményeit, külső és belső tapasztalatait öltöztették. Az evangéliumi történeteket nem is kellett kitalálni, mert azok minden részleteikben már készen állottak a vallásos társulatokban, s a Jézus történeti létezésének feltételezésére csak annyi alapunk van, mint akár az Adoniséra, Osiriséra vagy a Dionysiuséra.

Ennyi zavaró és egymásnak ellentmondó, történeti bizonyítékokkal, egyházi meghatározásokkal, emberi tapasztalatokkal, és a józanésszel is ellenkező felfogások között már most mit gondoljon a jelenkor Jézusról? Az egyedüli út, amely előttünk nyitva áll, a szigorúan tudományos megvizsgálása a kérdésnek, amelyet a szabadelvű teológia képviselői követnek is, és annak alapján ítélethozatal, amely mint emberi dolog lehet téves is, de a jelenkor számára a legigazibb és legmegnyugtatóbb még régebbi hitünknek a feláldozása mellett is. Ha tehát a jelenkor Jézusát keressük, legtanácsosabb azt azoknál a jelenkori

teologusoknál keresni, akik dogmai elfogultság nélkül életüket e kérdés tanulmányozásában töltötték el, s megállapodásaik őket e téren tekintélyekké emelték. Ilyen pl. hogy a legnagyobbal kezdjük, *Harnack* Adolf, a berlini egyetemnek — sajnos — most már csak néhai tanára, de az elmúlt negyedszázad tudományos teológiájának Nestora. Ő nagy munkát végzett, és műveiben nagy örökséget hagyott az utókor-nak. A *Kereszténység Lényege* című kis munkája magyar fordításban is megjelent, és abból egy pár idézet mindjárt nyilvánossá teszi, hogy a nagy tudós milyen eredményre jutott a Jézus személyét illetően. „Evangéliumaink — mondja ő — csak az ő nyilvános működéséről tudósítanak bennünket. Két evangéliumban találunk ugyan egy előtörténetet, de ezt bátran figyelmen kívül hagyhatjuk, mert még ha hitelesebb dolgot foglalna is magában, mint aminőt csakugyan magában foglal, akkor is úgyszólván jelentőség nélküli lenne. Maguk ugyanis az evangelisták sohase utalnak rájuk, sem Jézussal nem utaltatnak azokra az eseményekre. Ellenkezőleg elbeszéli, hogy a Jézus anyját és testvéreit teljesen meglepte az ő nyilvános föllépése . . . Pál apostol is hallgat ezekről“ . . . és így „semmit sem tudunk a Jézus törté-

netéről életének első harminc évében.“ (Magyar ford. 30. l.) A Jézus személyére vonatkozólag ezt mondja: „Ő (t. i. Jézus) semmi más hitet nem kívánt a saját személye iránt és semmi más csatlakozást ahhoz, mint azt, amely a paracsainak megtartásában áll... Az ő szemhatárán egészen kívül esett az, hogy evangeliumától függetlenül önálló *tant* alkosson a maga személyéről és méltóságáról... Az ég és föld urát, mint a maga istenét és atyját, mint a nagyobbat, mint az egyedül jót jelölte meg. Ő bizonyos afelől, hogy mindazt, amiye van és amire törekszik, ettől az Atyától kapta. Hozzá imádkozik, az ő akaratának rendeli alá magát; forró tusakodások közt igyekszik azt kipuhatolni és teljesíteni... Ez az érző, imádkozó, cselekvő, tusakodó és szenvedő Én egy ember, aki istenével szemben is más emberekhez csatlakozik.“ (91. l.) Nem paradoxia az és nem is „rationalismus,“ hanem a tényállás egyszerű kifejezése, amint az evangéliumokban előttünk áll: *Nem a fiu, hanem egyedül az Atya tartozik az evangéliumba, amint azt Jézus hirdette.* De úgy, amint az Atyát ő ismeri, még senki sem ismerte meg, és ő rávezeti a többieket erre az ismeretre; ezzel az emberiségnek páratlan szolgálatot tesz... Ő az út az Atyához

és ő az Atyától kirendelt bíró is“ (101—102. l.) „Jézus maga az ő halálát mint olyan szolgálatot jelölte meg, amelyet ő sokakért tesz, és annak egy ünnepélyes cselekvény által folytontartó emléket alapított.“ (112. l.) Harnack kétségbevonja azokat a tudósításokat, amelyek Jézusnak a feltámadás utáni megjelenéseiről szólnak, de állítja, hogy a Jézus sírjától „indult ki a halál legyőzésébe és az örökéletbe vetett lerombolhatlan hit kezdete.“ (113. l.)

Egy másik nagytekintélyű tudós, *Schmiedel Pál*, a zürichi egyetem teológiai tanára, *Die Person Jesu im Streite der Meinungen der Gegenwart* című munkájában azt állítja, hogy Jézus személyét minden teológiai irányzat kezdi mindinkább határozottan emberi módon megmagyarázni, még a tulzó konzervatív irányzat is (6. l.) Szerinte az isteni és emberi természet egyesülése Jézusban lehetetlen, s minthogy Jézus kétségtelenül ember volt, nem lehetett ugyanabban az időben isten. Sőt az istenfélő emberek gondolkozását sérti az a követelés, hogy elfogadják egy tökéletes isten és egy tökéletes ember egyesülését egy idvezítő személyében. Elismeri, hogy Krisztusnak olyan módon való megjelenítése, amely megfelelt a pogányság gondolkozás módjának az istenekről és az istenek fiairól,

nagy mértékben befolyt a kereszténység elterjedésére, s így sok jónak volt a forrása. De ha egyébért nem, éppen ezért készen kell lennünk arra, hogy igazságos ítéletet hozzunk azokról a nem kedvező utóhatásokról, amelyeket az ma előidéz. Semmi esetre sem vagyunk kötelesek, hogy megtűrjük ezeket a hatásokat, amint azok megvannak a mi időnkben közöttünk. Azoknak a kora lejárt, legalább a protestáns keresztények nagy többsége számára, az Aufklärung idejében a 18. században. Schmiedel szerint Jézus, mint ember, nem is feltétlenül büntelen. Ő óva int a Jézus tisztelésének olyan formájától, amely bensőleg nem igaz, vagy éppen vallástalan és az Atya megtagadására vezethet. A Jézus személyének meghatározásánál azokat az evangéliumi adatokat tartja a legbiztosabbaknak, a melyekről csak egy, esetleg két evangélista tud, de amelyeket a második vagy harmadik esetleg mindkettő már megváltoztatott a krisztustan érdekében. Ilyen adatok, hogy magától visszautasítja a jó nevet, hogy megbocsáthatónak mondja, ha valaki az emberfia ellen szól, hogy az övéi eljövénnek, hogy megfogják őt, mert azt mondják vala, hogy magán kívül van; hogy az ég és föld elmulásának napjáról és órájáról semmit sem tud; hogy a kereszt-

fán így imádkozik: Én istenem, miért hagytál el engem? hogy azt mondja: Nem adatik jel e nemzetségnek", hogy Názáretben nem tehetett semmi csodát. Szerinte ezek az adatok nem csak azt bizonyítják, hogy a Jézus személyében egy teljesen emberi lényel állunk szemben, és hogy benne az istenit csak olyan alakban kell keresnünk, amilyenben azt emberben megtalálhatjuk; hanem bizonyítják azt is, hogy ő valóban élt, és hogy az evangéliumokban reá vonatkozóan legalább némely teljesen megbízható tények is vannak leírva.

Weinel Henrik, a jenai egyetem újtestamentum tanára azt mondja, hogy „az evangéliumokból nekünk az emberi lényt kell keresnünk, — egy embert telve szeretettel és jóakarattal, fenséggel és szent méltatlankodással, tisztasággal és gyöngédséggel, keserű utálattal minden aljas tett és önzés iránt.“

Bousset Vilmos, a göttingeni egyetem újtestamentum tanára, akinek „Jézus“ című munkája magyar fordításban is megjelent, állítja, hogy a történeti kutatások kimutatták, hogy Jézus sohasem lépte túl a tisztán emberi határait, és hogy ő egész életén át magát az ember mellé és nem az isten mellé helyezte, és magát a hit és imádás tárgyává sohasem tette.

Többet nem is említek. De meggyőződésem, hogy a jelenkor Jézusát ezeknél a felvilágosult teologusoknál találjuk meg, akik Jézusban egy nemesért lelkesülő, korlátolt tudású, küzdő és reményeiben és várakozásaiban csalatkozott embert látnak, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másoknak és adja az ő életét sokakért. Hiszem, hogy ez a történeti Jézus, méltó a mi hálánkra és tiszteletünkre, és hogy az emberiség jövő fejlődésében ennek a tévedő embernek sokkal nagyobb szerepe lesz, mint akár az egyházak eszményített Krisztusának, akár a mythologia földreszállított istenének.

